

N-7

לבעיות הדרשן והדרוש המודרניים

מאת

הרב פרופ' נחום לאם

א

האמנות והמדע של חכמת הדרוש נקלעו למעמד לא מכובד ואולי אפילו לחוסר שימוש בהן במהלך של דור או שניים. סוציולוגים בני זמננו של היהדות האורתודוקסית חייבים לשים לב לכך.

כאשר התחלתי בלימודי הסמיכה שלי, בישיבת ר' יצחק אלחנן ובישיבה-אוניברסיטה וכאשר נכנסתי לרבנות, שנתיים אחר כך, היחס לדרוש היה רציני מאוד מצד אלה מבינינו שראו ברבנות קריירה לתקופת חיים ארוכה. ודאי, כמות הזמן שנדרשה לכך בתכנית הלימודים, היתה מעטה מאוד ביחס לתלמוד ופוסקים. אולם בסוף העשור החמישי והתחלת העשור השישי של המאה הנוכחית עדיין היתה מודעות לדרשה היתה לה משמעות חינוכית מכובדת, הישגיה היו רבים והיתה לה מסורת שיטתית. חשיבותה של ההספה נמעת זכתה להערכת יתר לפני 35 שנה, כשי-שמתייחסים אליה בחוסר הערכה כיום.

אינני מתמר להיות היסטוריון של הרבנות. הפרשנות שלי היא סובייקטיבית ואימפרסיוניסטית, ואני מציע את ההתבוננות שלי לכל שימוש שהוא, ולכל תלמיד העשוי להתעמק בגורלה של הספרות הרבנית והפעילות המקצועית. אני עשיתי כך משום שאהבתי את הדרוש ומצטער על ליקוייו בזמן האחרון.

באמרי שהיחס לדרוש בשנות הארבעים והחמישים היה רציני אינני מתכוון לרמז שהיתה אחדות דעים לגבי הערכת סוג מסוים של דרוש. "פער הדורות" היה חריף במיוחד באותה התקופה. רבנים אירופיים מגוסים הסתכלו בכזו גלוי על מה שנראה בעיניהם כלהג, שהרבנים הצעירים שנולדו או התחנכו באר"ב, מטיפים בקהילותיהם. האחרונים, לעומתם, משועשעים מתוכן הדרשות שאינו שייך לעניין, של עמיתיהם הזקנים. אולם כל קבוצה באופן כללי, התייחסה בכבוד לסגנונה של האחרת.

כיום שונה המצב, ויש בו כדי להדאיג. תלמידי ישיבה ותיקים וגם מספר רבנים צעירים, אינם רואים את הדרוש כיוזמה רצינית, שראויה לתשומת לבו של למדן, ובהתאם לכך מתבטאים כישוריהם כדרשנים. דרוש, כשכיל אחדים מהם, נעשה שם נרדף שלילי לצורת התבטאות יומרנית שטחית וחסרת ערך אינטלקטואלי מעורר כבוד. יתר על כן, אותו אדם פשוט שהוא בקי יותר בתלמוד ובידע יהודי מסורתי ואשר

השקפת העולם שלו מבוטאת במרכזיות הלכתית, מעדיף במפורש רבנים שהם תלמידי חכמים ואשר לא ידרשו בשבת או במועד. שיעור — כן, דרשה — לא. סנובזים בהיפוך מתפתח כאן: חוסר סמכות ברוש נחשב כאיפיון מופלא של למדן "אמיתי". אני נזכר בשיחה עם מוסמך חדש של הישיבה אוניברסיטה, לפני שלוש או ארבע שנים. ראיינתי אותו לקראת כניסתו לאחד הכוללים שלנו, ואחרי זמן מה של "שיחה בלימוד" (צורה מאיימת פחות מאשר בחינה) שאלתי אותו על אודות תכניות הקריירה שלו. הוא העמיד פנים כאילו הוא מעוניין בקהילה, אבל בזהירות הודיע לי שהוא מעוניין במתן שיעורים ולא בעריכת טקסים. אמירה זו היתה מלווה בחיוך של ניצחון ושבועות רצון עצמית. הזכרתי לו שתנאים כמו רבי מאיר, רבי עקיבא ורבי יהודה הנשיא נשאו דרשות, שרבו שהוא גם רבי שלי, הרב יוסף דוב סולובייצ'יק שליט"א, הוא אחד הדרשנים המחוננים והמופלאים ביותר של דורנו, וכי אנשי קהילתו העתידיים יבקשו הוראות לא רק בשאלות מעשיות של "מליחה" או של עירוב, אלא גם בבעיות של מוסר ושאלות של חיים ומוות, וכיצד לטפל בנושאים כספיים, ענייניים שלא תמיד אפשר למצוא להם פתרונות מוכנים במשנה ברורה או ב"אגרות משה". דברי לא הרשימו אותו.

ב

לאמיתו של דבר גישה זו אינה חדשה באורח ראדיקאלי או נדירה. מדעני הטבע חשים עצמם עליונים על מדעני החברה, פסיכולוגים עושים צחוק מעובדים סוציאליים, והיסטוריונים מתייחסים אל המלומדים הירודים בתחומם כאל עיתונאים. כיוצא בזה, דרשנות דורשת פחות השכלה ולכן היא פחות מכובדת מאשר הלכה. ואכן כושר הניתוח הנדרש להעביר בירור הלכתי מוצלח, הוא הרבה יותר גדול ועמוק, כמו גם שונה, מאשר יכולת הידע הנדרש לשאת דרוש טוב.

ברם, זה כמובן מעורר את השאלה: ודאי הוא שההשכלה משפיעה יותר ברוחה הראציונאלי, חשובה היא יותר להמשכיותה של היהדות, ותופסת תפקיד גבוה יותר בסולם הערכים מאשר האגדה או הדרוש, אבל האם פירושו של דבר שזה האחרון אין לו שום חשיבות?

ודאי שדבר השם הוא הלכה, אבל האם כל הברואים (הלא הלכתיים) אינם דבר השם? לחם אמור להיות "מטה החיים", אבל כמה מאתנו מסתפקים בלחם בלבד ונמנעים מלהוסיף פריטים אחרים במזון הרגיל שלנו? אם ההלכה היא המדע של החיים היהודיים הדתיים, הרי הדרוש הוא האמנות שלהם, ועדיני הנפש אינם זקוקים להתנצל בשל דרישתם לקבל מקום צודק במשכן התורה. מניין איפוא ההערכה הנמוכה לדרשנים ומטיפים בדרך כלל? נראה שמספר אלמנטים שונים חברו יחדיו ליצור תדמית מעוותת זו. מצד אחד, זוהי כבואה של הכוח החדש שנתגלה בראשי ישיבות, המתנגדים לרבני הקהילות ובתי הכנסת. מצד אחר, התופעה הנדירה הזו היא אחד ההיבטים בשינוי סוציולוגי מעניין בקהילייה שלנו, אשר בדרכים שונות מקביל הוא למבנה הציבורי, שהוכנס ע"י החסידים. פרט לכך שאת תפקידו של הרבי ממלא כיום ראש הישיבה

המתנגד. ובמקום הסמכות הדתית של הקהילה שהיתה פעם נתונה בידי הרב, באה סמכותו של הרבי שאינה תחומה בתחומים גיאוגרפיים. גם כיום אנשי מקצוע רבים או אנשי עסקים אשר בילו את שנותיהם הצעירות בישיבה ילכו להתייעץ בשעת הצורך לא עם הרב של בית הכנסת (אם יש לו כזה — שכן לרוב יעדיף להתפלל ב"שטיבל" אשר גאוותו היא על כך שהוא אינו זקוק לרב), אלא עם ראש הישיבה מתקופת לימודיו בישיבה. אולם כוחו של ראש ישיבה (למרות שמחונן הוא גם בכושר הדרוש) טמון בלמדנות בהלכה, שהיא נושא הרצאותיו וסמל סמכותו; בעוד שהרב, גם אם הוא למדן ברמה שווה או אולי אפילו למדן גדול יותר. וגם מקדיש הוא את מרבית זמנו ומרצו האינטלקטואלי ואת יכולתו כפוסק הלכתי ומורה — הרי נאלץ הוא לרכוש את לב כל הקהילה שלו, לא רק את תלמידיו, זאת יותר באמצעות הדרשה מאשר השיעור. הורדת ערכו של הדרוש היא לכן כבואה של התפיסה הלא-מודעת לסמלי הכוח והסמכות.

תורם שני לתופעה הנדירה שאנו חוקרים, הוא הצורך ליצור זהות אידיאולוגית חריפה יותר. גידול הקיטוב בציבור היהודי בין האורתודוקסים לבין הלא-אורתודוקסים, גורם להרגשת המפריד אותנו איש מרעהו. מכאן החיפוש אחר זהות מבדילה כגון בגדים כהים יותר (ובמיוחד המגבעת השחורה). אותה מחשבה מובילה למסקנה, שבפעילות המקצועית הרבנית שלנו, אנו חייבים להדגיש את ההבדלים. וכאשר הלא-אורתודוקסים שבשבילם ההלכה היא עניין שבשוליים, מבטאים את תפקידי הכהונה שלהם, באמצעות הטקס, אנו צריכים לחפש את ההרצאה או את השיעור. אותה דינאמיקה אפשר לשוות, במיוחד לאחרונה, להישגים הדלים של הרבנים האורתודוקסים בתחום הוצק החברתי (גם כשמדובר בעניין יהדות בריה"מ וכדומה). יסוד שלישי הוא אחד המשותף לכל המגזרים של החברה האמריקאנית: אוכדן יכולת ההבעה. מורים ברחבי המדינה ואולי במרבית העולם, קובלים על השם הרע, שיצא ללשון בעיני אנשים צעירים. הסטודנטים לא רק שחסרים קלות בלשון ומתעלמים מכוחה, עדינותה וגווניה, אלא שבמודע הם ממעטים את דמותה. כיום הטפה היא צורה של קשר: רטוריקה דורשת יכולת ההבעה. אמנות הדרוש, סובלת יחד עם כל הצורות האחרות של הקשר המילולי. גם אם משהו מחונן בכוח הדמיון להסברת טקסטים, הרי הוא חסר יכולת לבטא את עצמו באופן משכנע.

רביעית, אני חושד שכמה מהאנשים הצעירים הללו, אשר מבטאים מידה של שאט נפש ביחסם לדרוש, לא שמעו מעולם דרוש טוב ולכן הם מכלילים את העניין בעקבות נסיונם המוגבל. אלה שגדלו בבתי כנסת המדקדקים בנוהליהם, ונחשפו לדרוש מוסמך ורב השפעה יודעים לאמוד את ערכה החינוכי של דרשה מצוינת.

ג

אני מאמין שישנם נימוקים תיאולוגיים עמוקים יותר, החוזרים כמעט לשתי מאות אחורה. כל הישיבות של זמננו, בדרך זו או אחרת נגזרות מישיבת וולוז'ין, שנוסדה ע"י רבי חיים מוולוז'ין. הרי זו הגותו של ר' חיים, המנוסחת היטב בספרו "נפש החיים", שעיצבה את תנועת הישיבות של המתנגדים. ר' חיים הרים את לימוד התורה לשיאים

חסרי תקדים, ובתורה עצמה היתה זו ההלכה שהוערכה כעליונה. ר' חיים מביא אגדת חז"ל, שדוד המלך התפלל וביקש שקריאה בספר תהלים שלו, תהא נחשבת כמו לימוד בענייני נגעים ואהלות, מאחר שלא מצאנו באיזשהו מקום שתפילתו זו נענתה — אנו מסיקים שקריאת פרקי תהלים (או חלקים לא-הלכתיים אחרים בתנ"ך) ערכה שווה פחות מאשר לימוד הלכה. מגישתו זו כמו גם מהחלקים האחרים של ספר "נפש החיים" (שבמידה רבה היא מענה אידיאולוגי לאתגר של החסידים) עולה הדגשת מרכזיותה של ההלכה לעומת הענפים הנלווים והפחות חשובים של לימוד התורה.

מרכזיות זו של ההלכה מתבטאת גם בימינו במעמד הגבוה שמעניקים להלכה לעומת ההערכה לדרוש, האגדה, התנ"ך וכו'.

קרוב יותר לזמננו, פרסומו של ספר "איש ההלכה" ע"י הרב י"ד סולובייצ'יק לפני כארבעים שנה, היה לו השפעה עמוקה על יותר משני דורות של רבנים אורתודוקסיים שגדלו תחת האפוסטרופות שלו. המסה הזו, רבת העוצמה, שהיא כמין מזמור אינטלקטואלי, לכבודו של "איש ההלכה" הארכיטיפי, נתנה יסוד אידיאולוגי לביקורת המכובדת ולהערכה הקלסית של המתנגד המעדיף את לימוד ההלכה על כל דבר אחר.

השאלה שיש לדון בה בקשר להשכלתם של תלמידי הסמיכה שלנו צריכה להיות: האם ההסברים הללו הם גם התנצלויות? האם המסקנות הללו הן בנות תוקף ומבטיחות, או שהן לקויות? האם מובטחת עליונות ההלכה (ולא רק למען הוויכוח)? האם הוראת הדרוש הלכה למעשה אינה לגיטימית, והיא סתם בזבוז זמן?

ד

אני מרגיש בביטחון חזק שהדרוש הוא חלק אינטגרלי של החוויה המקורית, ושהוא יישאר ובאמת יקבל אפילו יותר חשיבות כאמצעי לקשר דתי עם היהודים שלנו בימים שיבואו, ושהרבנים מזלזלים בו על אחריותם הם.

הנימוקים הברורים והמפורשים גם יחד, מודעים ובלתי מודעים לחוסר הערכה של הדרוש בעיני אחדים מהרבנים האורתודוקסיים שלנו, לקויים בחסר והם מטעים. אכן ראש הישיבה יכול באמת להתייחס ביתר טבעיות לניתוחים הלכתיים קפדניים מאשר להטפת המוסר של הדרוש. אולם רבנים קהילתיים, יורשים הם למסורת עתיקה ורבת ערך, והם צריכים לשאוף להיות מה שהם אמורים להיות, לא מה שיותר פופולארי, יוקרתי או חזק יותר, או מה שהם רוצים להיות בגלגול שני.

נאמנות הלכתית ויצירתית עשויה להיות אופיינית יותר לרבנים אורתודוקסיים, אבל זה אינו נימוק לזנוח את הדרוש, שהוא צורה של קשר דתי והתבטאות, וכל כולו יהודי. מקוריותם של הרבנים האורתודוקסיים צריכה לעמוד על תוכן המסר שלה, ולא על דחיית כל סגנונות הרטוריקה או הספרות. ההיסטוריונים מספרים לנו שתהליך ההפיכה החל בתקופת הגאונים והראשונים, כאשר הקראים פיתחו את שדה הפרשנות והדרדוק של התנ"ך. רבנים כמו ר' סעדיה גאון ואבן עזרא נענו לאתגר ולא התחמקו, הם נכנסו בו בחשק וגם השתלטו עליו.

מרכזיותה של ההלכה, איננה מפחיתה מערכן של צורות הבעה דתיות אחרות. ר' חיים מוולוז'ין נשא בהזדמנויות דרשות, כמובן לא בנוהג שבועי כפי שרבנים בני זמננו נאבקים אתן. הרב סולובייצ'יק, עם כל גדלותו כגאון בהלכה, הוא הדרשן היוצר ביותר, גם הנואם המרשים ביותר ששמעתי מעודי. להעמיד את ההלכה ואת הדרוש כמתנגדים זה לזה, הרי זה משגה וטפשות.

יתר על כן, מרכזיותה של ההלכה היא רעיון המובע תמיד באמצעי לא הלכתי. הספר "נפש החיים" הוא מסכת תיאולוגית (איני מוצא דרך טובה יותר לתאר זאת), לא מסה הלכתית או תגובה. "הרב" שכלל את התפיסה שלו בהלכה בניב פילוסופי ובמגוון של דרשות במשך השנה. (מישהו יכול להוסיף שדרשות יכולות לעשות שימוש בחומר הלכתי כמו במקורות אגדיים. הדבר תלוי במידת השכלתו ובקיאותו במקורות, של הדרשן). מובן מאליו שיהדות לא תיתכן בלי ההלכה. אבל באותה המידה לא תתואר גם בלי אגדה, מחשבה ודרוש. אחרי הכל מהם החיים בלי שירה? הדרוש נמצא בכל מקום לאורך ההיסטוריה של היהדות הרבנית והם חיים בצוותא זה עם זה. אין שום סיבה שדרוש מקורי לא ימלא תפקיד יוצר גם בזמננו אנו, למזלנו יותר אנשים רוצים ללמוד היום, והם מכירים בשלטונה הרוחני של ההלכה — הגם שנותרו עוד אלפי חברים בבתי כנסת אורתודוקסיים, אשר ידיעותיהם עדיין מוגבלות למדי, והן תואמות לשאיפותיהם או לדרישותיהם. ברם, אנשים רוצים לא רק לדעת אלא גם מבקשים להיות חדרורים רוחניים ומוטיבאציה (בני תורה, כמוהם כבעלי בתים). "אם רצונך להכיר למי שאמר והיה העולם לך אצל הגדות" אומרים חז"ל (ספרי עקב). הדרשה היא שיכולה להעסיק באופן יעיל את השכל ואת הרגש כאחד, ולחדור למאגר הלא-מודע הרחב של היהודיות. קיים רעב שאין להדכירו לרוחניות, והוא מחפש אפיקי מוצא לא רק בסיוע מטפסי ומשמעת הלכתית, אלא גם ביופיה של המסורת האגדית. הנשמה כמו גם רוחו של היהודי צמאים לדבר ה', ויהיה זה חסר היגיון לנטוש אותם. זהו מקרה בטוח שבו "המדיום הוא המסר". השאלה, לדעתי, אינה אם הדרוש ימשיך להתקיים אלא איזו צורה הוא ילבש.

ה

בכמה משפטים לפני כן הזכרתי את היחס הביקורתי הקיים בין דורות הרבנים האורתודוקסיים בשנים הראשונות והאמצעיות של המאה הנוכחית. שני הצדדים, אני מאמין, צודקים בהערכתם. הזקנים, הרבנים האירופיים המנוסים, בדרך כלל אינם שייכים לקהילותיהם, לרוב בשל האוריינטאציה התרבותית השונה שלהם וצורת הדרשנות, ואילו הרבנים האורתודוקסיים האמריקאנים, ברצונם להיות שייכים ככל האפשר, מקבלים את הקהל שלהם לא בחצי הדרך אלא לכל אורכה וזה מוהל את המסר של תורה ב"מרק דליל של שייכות שטחית". אני חושד ששום קבוצה, אינה מכבדת באמת את הקהל שלה. האירופאים נסוגו לצורה של דרוש מסורתי, שהם אישית מוצאים אותו נוח אעפ"י שהוא זר לקהילה שלהם, והאמריקנים נותנים למאזיניהם מה שחושבים שהם רוצים בו ויכולים לקלוט, והרי זה מזון דל שאינו מכובד ואינו מספק.

האמריקנים, נוסף לכך, מחטיאים בדרך אחרת. החלק החושב שבציבור מוטרד בבעיות פילוסופיות ותיאולוגיות אמיתיות, שנגרמו ע"י התנגשות גלויה של תרבויות, באמריקה הפלורליסטית הפתוחה; השואה, הקמת מדינת ישראל חברה שנעשית בהדרגה יותר ויותר אוהבת תענוגות, התוקפנות הדוגמאטית של המדע, התייחסות בחי ספר מסוימים לפסיכולוגיה וכו'. הם מחפשי הדרכה בבעיות האלה — לעתים באורח התחלתי, השערה מעורפלת, ומקבלים תשובות אחדות המהירות את דאגותיהם באורח רציני וישרי. במקום זה הם מקבלים "דרשות" אימרה נאה, סיפור חסידי, מדרש או מאמר מפורש בחוסר טעם שהם לא רק לחלוטין אינם מתאימים, אלא שבהתחמקותם מועלים ומחסרים את האהדה למשכר הדתי שיהודים מתנסים בו. זה אינו מעניק לדרוש שם טוב. נראה כי הדרשנים נכשלו ולא מוסד הדרוש.

1

אכן יש מספר יוצאים מן הכלל מרשימים, שיש להם הרבה מה ללמד אותנו בדרשנות ראויה שניתן להתאימה לזמננו. אחדים פרסמו את דרשותיהם, אם בחוברות מיוחדות או בשנתון של הסתדרות הרבנים.

הערה ביאוגרפית תהיה במקומה. כשהתחלתי לראשונה את הקריירה הרבנית שלי, הבחנתי בשלשה מקורות השפעה על התפתחותי הדרשנית. מקור אחד היה דודי רבי יוסף מ' באומל שליט"א. אז פעל בשיבת קרונהייטס וכיום פרש מעבודתו וחי בישראל. הוא מייצג מעמד שלם של אנשים בברונקס וברוקלין, אחדים מהם עדיין "דורשיט" כיום. המקור השני היה הרב יוסף ה' לוקשטיין ז"ל, מורי בדרשנות, והשלישי היה מורנו ורבנו הרב יוסף דוב סולובייצ'יק, "הרב" יבלח"ט. שלושה "יוספים" הללו לימדו אותי לפתור לא חלומות אלא טקסטים ורעיונות. לכל אחד מהם יש הגישה האופיינית שלו: "אין שני נביאים מתנבאים בסגנון אחד". כל אחד מהם מצליח משום שהוא מדבר למאזינים שלו לא למישהו דמיוני, סטראוטיפי או קהל מיופה. דודי שלימד אותי לראשונה כיצד לנצל את יתרונו של כושר ההסתגלות המפליא ושל הבקאות בטקסט, דיבר בפני מהגרים כרוכים, קהילה של דור ראשון, שחבריה היו אינטליגנטים, הגם שהיו מוגבלים בהשכלתם הפורמאלית. המקורות הבסיסיים של היהדות היו ידועים להם, אם כי לא תמיד בפרטיהם המרובים או בדיוקם. הדרשות היו צריכות להיות חריפות ומפולפלות ומגוונות עם מראה מקומות יהודיים, בלי שיצטרך לתרגם או לזהות כל מקור. צורת הדרשה היסודית — שמרבותנו למדנו והשתמשנו בה — כבר היתה מסוגנת לגמרי אם כי לא בקפדנות. היה זה טקסט, הסבר (בדרך כלל בצורה של שאלה ותשובה), הוכחות, פה ושם שובץ "סיפור" ומפעם לפעם דבר מוסר חסידי.

הרב לוקשטיין, שהיה נואם בחד, בשל רגישותו המזהירה לשפה האנגלית, ההפסקות הדרמטיות וסיימי הדרשות היו לעתים תדירות כעין הצגה; הן נראו להיות כל כך טבעיות אצלו — לעתים אפילו יותר מדי, אולם ביסודו של דבר זה היה אותו המזון, שעמיתיו בברוקלין וברונקס נתנו לחברי הקהילה שלהם, עם תחבולה רטורית כשדיברו לפני קהל באיטט סייד העלילת. אחרי כן היה נושא את מנהגו, וכמעט תמיד נותן "נאום

תכנית", והתרכז יותר בנושא מאשר בטקסט. בראש השנה וביום הכיפור, הוא הרצה (לא "דרש") בפני המתפללים, ההדרורים והמאושרים בפארק אוניו שבאופן יחסי היו רחוקים משמירת מצוות היהדות. היה זה כמו בחור הישיבה החוזר אל "השטטל" שלו. אחרי שהות מספר שנים באמריקה — אתה מכיר את עיניו ואוזניו, את קולו ואולי גם את התנהגותו, אבל באיזהו מקום, שפתו, לבושו ונימוסיו, שינו כבר את אישיותו. אולם אין זה הסגנון בלבד — הזדקקותו של לוקשטיין למליצות, האירוניה, העוקצנות ושנינותו, "בניין הפרוייקט" — שהיה שונה, המהות, לבסוף גם התוכן, שינו אף הם. המבט היה אוניברסאלי, לעתים על חשבון הנטייה הייחודית של היהדות. השימוש בטקסטים קלאסיים היה תוספת, אולי בחלק גם נעקר ממקומו ע"י סמל הסופיסטיקאנים המערביים, שייקספיר, וורדסוורת, פרויד וכו', ואיקונין אחרים בפנתיאון היהודים המתורבתים במהירות. כן בהעריכו את טבעם של אנשי קהילתו הנעלה והחגיגית, מחויבותו להחזיק אותם בקרב קהל המאמינים האורתודוקסיים, ורגישות ההתאמה הגבוהה שלו לשנינות. הקשר האפקטיבי — הוא היה ללא ספק צודק בשנותו את צעדי הסגנון שלו. והתוצאה היתה אבני חן של בניין, סגנון ופרשנות חדשנית, והללו סייעו לו להחזיק יותר מאשר דור אחד של יהודים בני המעמד העליון קרוב ליהדות.

"הרב" כדרשן כמו בכל תחום אחר הוא מעמד לעצמו. אופן השתמשו בלשון, כשרונו לנסח רעיונות נשגבים, בבהירות ובאורח משכנע, חתימה דרמאטית של נאומיו, יצירת תחושה של התלהבות ושל השתתפות הזולת, הארכיטקטוניקה האלגאנטית של נאומיו, הריחוף התיאטרלי כמעט בדיוק בזמן הנכון — כל אלה הם היבטים של הטכניקה המושלמת שלו. אבל בשום אופן אין להשוותם עם תוקף עמידתו על הדרשה כאמצעי ללמד רעיונות. הוא הקים לתחיה באופן מהותי בסגנונו האישי, את מסורת ימי הביניים של דרוש פילוסופי, ורתם אותה לאנשים בני זמננו.

בכל פעם ששמעתי אותו, סבלתי תסכול אמיתי, לא רק משום שגאוניותו יצרה תהום, שאינה ניתנת לגישור, אלא גם משום שיכול היה להשתמש בכל המקורות שהם בלי שייאלץ להסביר אותם בצורה אלמנטרית ביותר וגם משום שהיה מסוגל להתעלם מהמשמעת הרודנית — השעון. הרב עשה, מה שאיש מאתנו לא יכול היה לעשות — הוא התפנק בדרשה שלו, מחפש באורח חופשי את הטקסט לא רק מהמדרש והאגדה, מפרשנות קלאסית אלא גם מהלכה וקבלה, ממחשבת היהדות וגם ממסורת משפחתית, וכל ההוספות לכל תחומי הפילוסופיה האירופית, מתמטיקה והיסטוריה של המדעים, מצטט לשם עצם מהותם ולא לשם קישוט בעלמא. וכל זאת תוך שאט נפש אצילית לשעון היד. האם אני יכול לשכפל את ההשראה והחוויה הדתית מדרשה של הרב סולובייצ'יק אפילו בתבנית מיניאטורית, תוך שהיא דחוסה בהרצאה של עשרים דקות? התשובה היא בהחלט לא. אולם האתגר ללמוד ממנו כיצד למסור ובאותו הזמן להאציל השראה, ללמד ולהרצות ברזמנית, כיצד להניח קווים לתפיסה האינטלקטואלית המכובדת, וכיצד לגלות כבוד בריא לשניים גם יחד: לקהל שלו ולמקורות החומר — אתגר זה, גדול מכדי לנטוש אותו. הלאה התסכול! אולם תסכול זה היה מאוד חשוב בשבילי. לא יכולתי לצפות להעתיק מה שהיה מיוחד במינו. לא הרציתי בפני קהל עלילת של למדנים. צריך הייתי להסתגל לנוהלים של "פולחן" מוגבל. אולם יכולתי, גם לומר

לא, לדבר על אודות נושאים מציאותיים, רעיונות מציאותיים ותפיסות מציאותיות. ניסיתי ללמוד ממנו לתת אימון ביכולתם האינטלקטואלית של מאזיני, אם לא בהשכלתם, להאציל עליהם רגש של התלהבות לרעיונות בכלל וללימוד היהדות בפרט, ולשתף אותם במודעות לשייכות, גם לתפיסות האבסטרקטיות ביותר. באיזהו מקום גם אני הייתי צריך ללמוד את סודותיו של הדרוש ושל קסמי הרטוריקה במובן זה שהמסר שבחרתי נראה לי גם יהודי מקורי וגם נחוץ באמת ושעדיין צף בעדינות ובחופשיות עם הרעיונות הגדולים והגילויים בגרם המנטאליות והתרבות האנושית. אלמלא הייתי רב, הייתי צריך להיות תלמיד אחראי של "הרב". התסכול היה תמיד יצרני, בסופו של דבר סובייקטיבי, גם אם באורח אובייקטיבי התוצאות היו נופלות רחוק מהאידיאל.

ז

בנקודה זו אפשר לרמוז על מאמצים חדשים לדרוש. העצב השכיח לגבי הדרוש לא יחזיק מעמד. הוא אינו יכול, משום שצריכה להיות דרך אחרת מאשר לימוד ישיר של ההלכה, לצורך יצירת ההשראה ולשם חשיפת רעיונות הלכתיים עיליים. איזה מין דרוש יופיע? עם כמה יוצאים מן הכל חשובים, אני מאמין שבעתיד הקרוב, הטכניקה והצורה יהיו בינוניים. תמיד נחפש דרכים חדשות להוראה. עם כל זאת, השינויים לא ייכירו. כישרון אישי וסדר שיטתי ישחקו, כמו תמיד, תפקיד יותר גדול מאשר הוראה פורמלית. מה שישתנה, אני מאמין, הוא תוכן הדרשות, שהדור החדש של הרבנים יספק לנו, הגישה שירשו והרעיונות העצמיים שלהם, יעוצבו לפי נסיונותיהם, בטיפוס חדש של חבר קהילה, שעדיין ידרוש מהרב השראה והדרכה בעניינים שוטפים קהילתיים ובינלאומיים, אבל שיהיה יותר נאמן לתורה ובמיוחד להלכה וגם יקח את היוזמה הדתית במידה גדולה של רצינות. הרבנים יאלצו לעסוק ברעיונות מציאותיים ומשכנעים, מסידרה של מקורות, שיוכלו להשיג כתוצאה מלימוד של שנים בשיבה. הם יצטרכו להשלים בעצמם את החומר להשכלתם האידאית, החסידית והמוסרית. אם הם רגישים, החוויות יאלצו אותם להכיר למעשה את מה שלימדנו אותם להלכה: שכל סוג של שיחה, דורש שיטה שונה; ששיעור בדרוש והשקפה, ושיחה על פרשת השבוע, ושיעור בהלכה, כל אחד מאלו יש לו חוקים פנימיים משלו, ומציג את הדרישות שלו מאת הרב. כאשר הקהילות מסתגלות יותר להלכה, כאשר מתחלף טבעם של חבריהן, וכאשר רב חדש מופיע לעסוק אתם, הדרשות יהיו יותר מהותיות ויותר משמעותיות, אם גם בנויות פחות ומרשימות פחות, או מועברות בפחות תושיה. "האימרה הטובה" תישאר בהאפלה עד אשר יופיעו רבנים מחויבים להלכה או הדיוטות שיחששו די ביטחון עצמי לפשוט לתוך אותם האזורים של דרוש תורני שהוא יותר דמיני, סמלי, אסתטי וסובייקטיבי, ולעשות זאת בצורה ממושמת.

באיוון שבין המהות לבין הטכניקה, אם אכן מישו חייב לבחור, ברור שהמהות צריכה ליטול את הבכורה. מה שמצער היא ההרגשה, שמישהו נאלץ לבחור, כאילו השניים אינם יכולים להיות בכפיפה אחת.

אולם אם לדרוש צפוי עתיד, לתועלת הרב והקהילה כאחד, מן ההכרח שיחולו שינויים בדרך שהרבנים מקדמים את אומנותם. דבר אחד ברור, הרבנות העולה עכשיו תצטרך לתרגל יותר משמעת דרושית. כישרון הדרוש מביא אתו לעתים סכנה של השפלה. דרוש מתאים לדרשה. יהיה בזה משום חוסר טעם לנקוט כדרך של מאמר פילוסופי או מסה אנאליטית של מחשבה. אכן שורה של מסות רציניות עשויות להפיק תועלת, מפריחתו של הדרוש, ובמיוחד בידי בעל מקצוע אמן.

תחום אחר של התאפקות עצמית שהדרשנים צריכים לאמן בה את עצמם, אם רוצים הם שיקחו אותם ברצינות, זו המגמה לסטות רחוק מדי מהתכנית המקורית של הדרך. דרוש אינו פשוט, אבל הוא בוואי מוגבל ע"י הפשט שלא להתרחב יותר מדי. השימוש הבלתי מוגבל במשחק מלים והניצול של דמיון לשוני על חשבון התעלמות מוחלטת מהפשט, יש בו משום "מגלה פנים בדרוש". לעתים תדירות דרשנים מסוג זה מעתיקים טקסט משמעותי או רעיון משכנע ממקור הדרשה, והתוצאה היא דרוש בנאלי, שאינו מושך אליו את תשומת הלב של הקהילה. אפילו בממלכת הדמיון, סמלים והשראה, יש לשחק את המשחק לפי החוקים, לבל יאבד המשחק את אמינותו.

תמיד הרגשתי שהכוחות הפנימיים המפתים של דרשת סיפור הם לעתים קרובות כל כך מכריעים, שכמעט תמיד מנעתי מכל דורש לכתוב או לדבר על הלכה, מחשבות, היסטוריה וכדומה. הדרשן צריך להיות בטוח במשחקו, אם הוא רוצה שעבודתו על הדוכן תוערך כמלאכת מחשבת נקיה וטהורה. מכאן — התנצלותי על העדר "דרוש", במסה זו על "הדרוש".

בסופו של דבר, הרבנים וגם חברי הקהילה, מן הדין שיבינו שהכרחי להכניס שינויים בלוח הנאומים. זה פשוט בלתי אפשרי להיות בונה ויוצר בלוח שבועי. לא ילדים ולא רבנים מגיבים היטב למזון לפי השעון.

כדי שהרב יאמר משהו משמעותי הוא צריך להתכונן — ופירושו של דבר ללמוד ולקרוא ולחשוב כמו גם להתארגן ולכתוב. והמעמסה להיות רענן ומקורי כל שבוע היא מעל לכוחם של מרבית בני תמותה.

ראוי לפתח שיטות חדשות, שבהן לימוד והטפה יתחלפו לסירוגין, כלי שיצטרכו לפתח קונצנזוס לגבי צורותיהן המדויקות. נסיונות שונים כבר נעשו פה ושם, שהתירו לרבנים ולקהילות להתאים אותם לצורכי כל אחד ואחד.

במירוץ הארוך הכל חייבים לזכור שבחירת דרשה או שיעור היא שאלה של מצב וסביבה. בסופו של דבר שניהם צריכים להיות זהים במטרה — להגדיל תורה ולהאדירה.

[תרגם מאנגלית — משה גלידאי]